

MISIR GRAMER EKOLÜNE GENEL BİR BAKIŞ

· Zafer KIZIKLI (*)

Özet

Bu çalışma, Arapların Mısır'ı fethedişinin ardından başta Kahire ve İskenderiye kentleri olmak üzere bölgedeki gramer faaliyetlerini ve temsilcilerini konu almaktadır. Mısır gramer ekolü, Basra ve Kûfe ekollerinde olduğu gibi çok sayıda orijinal görüş ileri sürmemiş olsa da, mevcut gramer kurallarının mukayese ve yorumunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu ekol mensuplarının Arap dili gramerinin eğitim ve öğretimine önemli katkıları olmuş, özellikle de Endülüslü gramer bilginlerinin yetişmesinde aktif bir rol oynamışlardır. İbnu'l-Hâcib, İbn Hişâm ve es-Suyûtî gibi bilginler tarafından temsil edilen bu ekol, Arap dili gramerinin olgunluk merhalesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, gramer, dilbilim, dil, Mısır.

An Overview of the Egyptian Grammar School

Abstract

This article deals with the Egyptian grammar school and its representatives. The Arabic grammar activities had started in Egypt after it was conquered by Arabs. Although the Egyptian grammar school had not produced a lot of original views, its representatives explained the existing grammar rules. Besides, it helped the education and teaching of Arabic grammar. Particularly, it contributed to the Moorish grammar scholars to learn Arabic grammar rules. The Egyptian grammar school which was represented by Ibn al-Hâjeb, Ibn Hishâm and al-Suyûtî is an important stage of Arabic grammar tradition.

Key Words: Arabic, grammar, linguistics, language, Egypt.

---

* Bu makale, yazarın daha önce hazırlamış olduğu kendi doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, UÜ Sosyal Bilimler Enst. (Yayımlanmamış doktora tezi), Bursa 2005.

** Dr., AÜ İlähiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı – Ankara.
E-mail: zaferkizikli@yahoo.com

Giriş

Arap gramerinin yazıya geçirilmesinin dinsel ve dinsel olmayan çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenler, gramer kurallarının belirlenerek kayıt altına alınmasını zorunlu kılmıştır. Bunların en başında ise, Kur'ân-ı Kerim'i doğru okumak ve anlamak gelmektedir. Hz. Muhammed döneminde, sahabiler anlayamadıkları veya aralarında ihtilaf ettikleri âyetleri doğrudan Peygamber'e sormak suretiyle öğrenebiliyorlardı. Ayrıca, o dönemde Peygamber'in yanında yetişmiş hafızlar, Kur'ân'ın doğru okunmasında öncü rolü üstlenmişlerdi. Fakat, Peygamber'in vefatından sonra İslâm coğrafyasının genişlemesi, ilk başta büyük çoğunluğu Arap olan ve ana dil olarak Arapça konuşan İslâm toplumunun içinde farklı ırk, dil ve kültürlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Arap olmayan ve kendilerine Araplar tarafından "acem" adı verilen bu topluluğun fetihler sonucu sayısının gittikçe artması Arapça üzerinde olumsuz bir takım etkiler yapmaya başladı. İşte bu durum, gramer kurallarının tespit edilerek yazıya geçirilmesini zorunlu hâle getiren en belirgin faktör konumundadır.

Arap dili gramerinin ilk kez kayıt altına alınarak belirlenmesi hakkında çeşitli rivâyetler olmasına rağmen, bu konuda en önemli rolü oynayan kişinin Ebu'l-Esved ed-Du'elî (h.ö.17/605-69/688)¹ olduğu yolunda görüş birliği vardır. Zira gramer kurallarının derlenip, bir araya getirilmesine ilişkin bilgiler içeren ilk el kaynaklar, Ebu'l-Esved ed-Du'elî'yi ön plana çıkarmaktadır².

Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin gramer çalışmalarında yalnız olmadığını, çevresinde ona destek veren bir ekibin de bulunduğunu belirtmek yararlı olacaktır. Bu ekip içerisinde Nasr b. 'Âsım el-Leysi (öl.89/708)³, Yahyâ b. Ya'mur (öl.129/746)⁴, 'Anbe-

¹ Hayatı hakkında bkz. es-Safedî, Halil b. Eybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVI, Beyrût 1981 s. 533-539; İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-a'yân fi enbâ'i'ebnâ'i'z-zamân*, (thk. İhsân 'Abbâs), Beyrût Dâru Sâdir, 1978, II, 535-538; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemu'l-udebâ'*, Beyrût Dâru İhyâ't-Turâsi'l-'Arabî, 1936, XII, 34-39; es-Suyûtî, 'Abdu'r-Rahmân b. Ebî Bekr, *Bugyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyine ve'n-muhât*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Beyrût Dâru'l-Fikr, 1979, II, 22-23; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâ'îyn, (6. bsk.), Beyrût 1984, III, 236-237; el-Kıfî, 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm el-Azbâvî), Kahire 1980, I, 39-44; Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Ebû'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 311-313; Kızıklı, Zafer, "Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. IX, S. 25 Güz 2006, s. 265-280.

² Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, UÜ Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış doktora tezi), Bursa 2005, s. 13-14.

³ Hayatı hakkında bkz. el-Kıfî, III, 343-344; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 313-314.

⁴ Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, VI, 173-176; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 345; Yâkût, XX, 42-43; ez-Zirikli, VIII, 177.

setu'bnü'l-Fîl (öl. ?)⁵, Meymûn el-Akran (öl. ?)⁶, 'Abdu'r-Rahmân b. Hurmuz el-A'rac (öl. 117/735)⁷ gibi şahsiyetleri görmekteyiz.

Ebu'l-Esved ed-Du'eli ve onun ekibinin yapmış oldukları bu çalışmalar Arap dili gramer kurallarının kabaca tespitinden ibarettir. Bu çalışmaların odak noktasını fâil, mef'ûl, isim, fiil, harf gibi temel gramer kavramlarının belirlenmesi oluşturmak- tadır. Ancak, daha henüz bu dönemde gramer konularıyla ilgili yorum, açıklama, gerekçe gösterme türünden bilimsel yaklaşımlar yoktur. Ebu'l-Esved ve onun öğrencileri yaşamlarının belli bir döneminde dinî ihtiyaçlardan doğan bir zaruret sonucu gramer kurallarını belirleme gereği duymuşlar, fakat onların icrâ ettikleri bu çalışmalar değeri tartışılmaz derecede üstün gayretler olmakla birlikte, amatörce yapılan faaliyetler niteliğindedir. İşte bu çalışmaların daha sistemli, profesyonel bir ivme kazanması hicri ikinci asırdan itibaren yine Basra şehrinde yetişen İbnu Ebî İshâk (117/735-205/820), 'İsâ b. 'Umer es-Sekâfî (öl.149/766), 'Amr b. 'Alâ' (70/690- 154/ 771) v.b. gramer bilginleri sayesinde olmuştur. Bu kimselerin Basra şehrinde kurdukları ders halkaları, Arap gramerini öğrenmeye meraklı kimseler tarafından rağbet gören birer okul niteliği kazanmış ve gramer konuları enine boyuna tartışılarak zamanla bir bilim dalı meydana getirilmiştir⁸.

Basra'daki bu çalışmalardan faydalanmak için bu kente başta Kûfe olmak üzere değişik Arap şehirlerinden öğrenciler gelmiş ve burada yanan meşale, Arap dünyasının diğer bölgelerini aydınlatmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır'da da benzeri çalışmalar birbirini izlemiştir. İşte bu çalışmalardan herbiri dil ve gramer tarihçileri tarafından "ekol" adıyla adlandırılmış olup, Basra ekolü bunlar içerisinde kronolojik bakımdan en eskisidir⁹.

Basra ekolüne alternatif olarak ortaya çıkan Kûfe ekolü, farklı gramer kuralları ortaya koyma gayreti içine girmiş, böylece de Basralı ve Kûfeli gramer bilginleri arasında yıllarca süren gramer tartışmaları baş göstermiştir. Basra ekolü, kıyâs ve semâ gibi metotlara daha temkinli yaklaşırken, Kûfeliler neredeyse her duydukları şiiri güvenilirliğini dikkate almaksızın delil olarak kabul ederek bunlardan gramer kuralları çıkarma gayreti içine girmişlerdir. Daha sonraki dönemde oluşan Bağdat ekolü ise,

⁵ Hayatı hakkında bkz. el-Kıfî, II, 381-382; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 233.

⁶ Hayatı hakkında bkz. el-Kıfî, III, 337-338; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 309; Yâkût, XIX, 209-210.

⁷ Hayatı hakkında bkz. el-Kıfî, II, 172-173; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 91; el-Yâfî'î, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Sa'd, *Mir'âtu'l-cenân ve 'ibratu'l-yakazân*, Dâ'ira bi'l-Ma'ârif, Haydarâbâd h. 1337, I, 250.

⁸ Bkz. Goldziher, Ignace, "Arap Dili Mektepleri", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (çev. Süleyman Tülücü), 9. sayı, Erzurum 1990, s. 329-344; Kızıklı, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 20-25.

⁹ Arap dili gramer ekolleri hakkında ayrıca bkz. Flügel, Gustav Leberecht, *Die grammatischen Schulen der Araber*, Leipzig 1862.

Basra ve Kûfe ekolleri arasında uzlaştırmacı bir yol izleyerek, her ikisinin görüşlerinden de yararlanmasını bilen seçmeci bir yöntem uygulamıştır.

Ekol tanımlaması yapılan Endülüs ve Mısır gibi coğrafi bölgelerdeki gramer faaliyetleri ise, farklı karşıt görüşler ileri sürmekten öte mevcut gramer bilgisini yorumlayan çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Mısır Gramer Ekolünün Oluşumu ve Başlıca Özellikleri ¹⁰

Mısır'ın Araplarca fethedilişinin ardından ilk ilmî çalışmalar 'Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs (öl. 43/666) ile başlamaktadır. Mısırlı Müslümanlar, ona daha çok dinî konulardaki problemlerini ileterek fetvâ vermesini isterlerdi. Geniş bir hadîs bilgisine sahip olan 'Abdullah b. 'Amr'a karşı bu ilgi giderek artınca, Mısır'da onun çevresinde kümelenmiş bir ders halkası oluştu. Bu ders halkası, İslâmî ilimler konusunda Mısır'daki ilk ilmî faaliyet olarak adlandırılır¹¹.

İslâmî ilimlerin anlaşılabilmesi için zaruri olan gramer bilgisini öğrenmek maksadıyla ilk girişimde bulunan kişi ise, "Vellâd" adıyla tanınan el-Velîd b. Muhammed et-Temîmî el-Masâdirî'dir (öl.263/877)¹². Vellâd, gramer bilgisi öğrenmek için Mısır'dan Medine şehrine giderek orada başta el-Muhellebî ve 'Abdullah b. Ebî 'Uyeyne olmak üzere bazı kimselerden dersler almıştır. Ancak aldığı bu dersler onu tatmin etmemiş ve yeni bir arayışlar içine girmiştir. Bu arada, Basra'da yaşayan büyük gramer bilgini el-Halîl b. Ahmed (100/718-175/791)'in¹³ methini duyarak oraya yolculuk yapar ve el-Halîl b. Ahmed'e öğrenci olur. Onun yanında eğitimini tamamladıktan sonra Medine'ye geri gelerek eski hocası el-Muhellebî ile gramer konularında münâzara yapar. el-Muhellebî, Vellâd'ın bilgisine hayran kalarak ona:

- Sen, bizim yanımızdan gittikten sonra hardal tanesini bile yarmışsın! der.

¹⁰ Mekram, Sâlim, 'Abdu'l-Âl, *el-Medrasetu'n-nahviyye fi Mısır ve ş-Şâm*, (2. bsk.), Beyrut Mu'essesetu'r-Risâle, 1410/1990, 24-45; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, (7. bsk.), Kahire Dâru'l-Me'ârif, 1992, 327-331; Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, AÜ Fen-Edebiyat Fak. Yayını, Erzurum 2001, s. 123-146; Kızıklı, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 118-122.

¹¹ el-Makrîzî, Takıyyudîn Ahmed b. 'Ali b. el-Kâdir b. Muhammed, *el-Hutatu ve'l-âsâru fi Misra ve'l-Kâhira ve'n-Nil*, Bulâk Dâru't-Tibâ'a el-Misriyye, h.1270, II, 332.

¹² Hayatı hakkında bkz. es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 259.

¹³ Hayatı hakkında bkz. es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 557-559; el-Kıftî, I, 376; ez-Ziriklî, II, 314; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemu'l-udebâ'*, Beyrut Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1936, XI, 72-77; el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, (thk. İhsân 'Abbâs), Beyrût Dâru Sâdir, 1973, IV, 313; Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 309-312.

Daha sonra Vellâd, Mısır'a geri dönerek orada ilk gramer faaliyetini başlatır. Ders halkaları oluşturarak gramer okutmaya koyulur¹⁴.

Vellâd'la aynı dönemde yaşayan Ebu'l-Hasen el-E'azz da Kûfe'ye yolculuk yaparak Kûfe ekolünün en önemli ismi 'Alî b. Hamza el-Kisâ'i (735-805)'den¹⁵ ders alarak Mısır'a döner ve gramer öğretmeye başlar.

Bu ilk dönemde, Mısır'daki gramer faaliyetlerinde hem Basra, hem de Kûfe ekollerine bir yöneliş söz konusudur. Her iki ekol de Mısır'da taraftar bulmuştur, fakat Basra ekolü daha revaçta tutulmaktadır. Bunun nedeni ise, Basralıların kitaplarının daha yaygın oluşu ve kolay ezberlenebilmesidir. O dönemde Kûfelilerin görüşleri, daha çok ağızdan ağıza dolaşmakta ve nakiller arasında farklılıklar arz etmektedir¹⁶.

Vellâd'ın öğrencilerinden Ebû 'Alî Ahmed b. Ca'fer, Mısır ekolünün ilk gramer kitabını yazan kişidir. Bu eserin ismi "*el-Muhezzeb*" adını taşımaktadır ve Basralılarla Kûfelilerin görüş ayrılıklarını konu almaktadır. Ancak, daha çok Basra ekolünü ön plana çıkaran ifadelerle doludur¹⁷.

Mısır gramer çevreleri, çoğunlukla Basra ekolünün öncülerinden Sîbeveyhi'nin (öl.180/796) *el-Kitâb*'ına rağbet ederek bu eseri ders kitabı olarak okutmayı tercih etmişlerdir. Böylece de Basra ekolünün görüşleri Mısır'da egemen hâle gelmiştir.

Sonraki dönemde Bağdat ekolünün ortaya çıkarak Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini tek bir potada eriterek yeniden şekillendirmesi, Mısır'a da yansımıştır. Bu dönemde "İbnu Vellâd" lakabıyla bilinen Ebu'l-'Abbâs b. Ahmed b. Muhammed b. el-Velîd (248/862-298/910) ve "İbnu'n-Nahhâs" adıyla tanınan Ebû Ca'fer b. Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il (öl.338/949), Bağdat'a giderek ez-Zeccâc (241/855-311/923)¹⁸

¹⁴ el-Kıfî, III, 354.

¹⁵ Hayatı hakkında bkz. İbnu Cerrâh, Ebû 'Abdillâh, *el-Varaka*, (thk. 'Abdu'l-Vehhâb 'Azzâm-'Abdu's-Settâr Ahmed b. Ferrâc), Kahire Dâru'l-Me'ârif, ts., s. 25-26; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 162-164; el-Kıfî, II, 256-274; Yâkût, XIII, 167-203; ez-Zirikli, IV, 283; Altıkulaç, Tayyar, "Kisâi, Ali b. Hamza", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 69-70; Karabela, Nevin, *Ali b. Hamza el-Kisâi ve Nahiv İlmindeki Yeri*, S Ü Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış y. lisans tezi), Isparta 1996; Taç, H. İbrahim, *al-Kisâ'i; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, AÜ Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış doktora tezi), Erzurum 1993.

¹⁶ ez-Zubeydî, Ebû Muhammed b. el-Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Matba'atu's-Se'âde, Kâhire 1954, s. 233.

¹⁷ ez-Zubeydî, s. 234.

¹⁸ Hayatı hakkında bkz. el-Kıfî, I, 194-201; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 411-413; ez-Zirikli, I, 40; Çelebi, Muharrem, *Ma'âni'l-Kur'ân ve ez-Zeccâc*, AÜ Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış doktora tezi), Erzurum 1976.

ve el-Muberrid (210/826-286/899)'den¹⁹ ders almışlardır. el-Mu- berrid, İbnu Vellâd'ı "Arapçada Mısır diyârının şeyhi" olarak tanıtır²⁰.

Ebu'l-'Abbâs İbnu Vellâd, Irak'ta Sa'leb (200/815-291/904)'ten²¹ de gramer ve dil dersleri almıştır. el-Muberrid'den de yalnızca Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını istinsâh etmiştir. İbnu Vellâd, "*el-Maksûr ve'l-memdûd*", "*el-İntisâr li-Sibeveyhi*" ve "*el-Munemmak*" adlarında üç kitap kaleme almıştır²².

en-Nahhâs ise, "*Kitâbu me'âni'l-Kur'ân*", "*Kitâbu i'râbi'l-Kur'ân*", "*Kitâbu'l-mukni' fi ihtilâfi'l-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin*", "*Kitâbun fi ahhâri's-su'arâ*", "*Şerhu ebyâti Sibeveyhi*", "*el-İştikâk*", "*et-Tuffâha fi'n-nahv*", "*el-İştikâku li-esmâ'illahî 'azze ve celle*", "*en-Nâsihu ve'l-mensûh*", "*el-Kâfi*" adlı Arap diliyle ilgili kitaplar yazmıştır²³.

Özellikle bu iki şahsın Mısır'daki gramer çalışmalarında ve telif faaliyetlerinin başlamasında öncü rolü oynadığı muhakkaktır²⁴. Mısırlı edebiyatçı Ahmed Emîn (1886-1954) de onlar hakkında şöyle demektedir:

- İbnu'n-Nahhâs ve Ebu'l-'Abbâs İbnu Vellâd, bilgileriyle Mısır'daki güçlü dil ve gramer hareketinin kaynağı olmuşlardır ve pek çok kişi, onlardan dil ve grameri öğrenmiştir²⁵.

Mısır'daki gramer faaliyetlerinde payı olan bir başka şahsiyet de İbrâhîm b. 'Abdillâh b. Muhammed (öl.355/966)'dir. Künyesi Ebû İshâk en-Neceyramî²⁶ olan bu zât, Bağdat'ta ez-Zeccâc'ın öğrencisiydi. Mısır'da İhşîdî Devleti²⁷ hükümdârı Kâfûr el-İhşîdî (öl.357/967)'nin yönetiminde olduğu dönemde oraya göç ederek ona kâtip olmuştur. Mısır'da gramer dersleri de veren İbrâhîm b. 'Abdillâh b. Muhammed bir çok

¹⁹ Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, IV, 313-322; Yâkût, XIX, 111-122; ez-Zirikli, VII, 144; 'Avn, Cem'a el-Mebrûk, *el-Muberrid, hayatuhu ve âsâruhu ve menhecuhu min hilâli kitâbihi "el-Muktedab"*, (1. bsk.), Beyrut Ma'hedu'l-İnmâ'i'l-'Arabî, 1988.

²⁰ Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire Matba'atu Dâri'l-Kuttâbi'l-'Arabî, 1951, I, 169.

²¹ Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, I, 102-104; el-Kıftî, I, 173-186; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 396-398; ez-Zirikli, I, 267.

²² es-Safedî, V, 175-176; Yâkût, XIX, 105-106; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 259; el-Kıftî, III, 224-225; ez-Zubeydî, s. 147-148; el-Hatîbu'l-Bagdâdî, III, 332; ez-Zirikli, VII, 133.

²³ el-Kıftî, I, 136-139; İbn Hallikân, I, 99-100; Yâkût, IV, 224-230; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 362; Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, VII, 362.

²⁴ Seyyide İsmâ'il el-Kâşif, *Mısır fi 'asri'l-İhşîdiyyin*, Kahire ts., s. 326.

²⁵ Ahmed Emîn, I, 170.

²⁶ Basra körfezi'nin İran kesiminde yer alan Sîrâf'a 15 fersah uzaklıkta büyük bir köy olan Neceyram'e nisbetle bu ad verilmiştir.

²⁷ 935 - 969 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş bir devlettir.

öğrenci yetiştirmiştir. Başlıca eserleri ise, “*Eyyâmu'l-'Arab fi'l-câhiliyye*” ve “*el-Emâlî*”dir²⁸.

ed-Dîneverî adıyla bilinen Ahmed b. Ca'fer Ebû 'Ali (öl.289/902) aslen Dîne- verli olup, Basra'da el-Mâzîni'den²⁹ (öl.249/863), Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuş, daha sonra da Bağdat'a gelerek el-Muberrid'den gramer dersleri almıştır. Ardından Mısır'a yerleşerek öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Aynı zamanda Sa'leb'in damadıdır. Kûfe ve Basra ekollerinin ihtilaf ettikleri meseleleri içine alan “*el-Muhezzeb*” adında bir kitap kaleme almıştır. el-Ferrâ'nın³⁰ (140/757-207/822) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserinden yararlanarak *Muhtasar fi damâ'iri'l-Kur'ân* adında bir kitap daha yazmıştır³¹.

Aynı dönemde yaşamış diğer bir gramer bilgini de Ebû Bekr el-Kindî künyesiyle tanınan Muhammed b. Mûsâ b. 'Abdu'l-'Azîz'dir. “Mısır'ın Sîbeveyhi'si” olarak da adlandırılır. 284/897-358/968 yılları arasında yaşayan Ebû Bekr el-Kindî, gramer, tefsîr, hadîs, kıraat, Şafii fikhî, rivâyet ve garîb lafızlar konusunda çok büyük bir uzmandı. Tanınmış hadîs âlimlerinden Ebû 'Abdi'r-Rahmân en-Nisâ'î (öl.303/915) ve ünlü fikhî âlimi Ebû Ca'fer et-Tahâvî (öl.321/933) de dersler almıştır³².

Mısır'da gramer faaliyetlerinin yoğunlaşması oraya dışarıdan gramer tahsili yapmak için öğrencilerin gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu kimselerin en başında Endülüslüler yer almaktadır. Örneğin, el-İfşînu'l-Kurtubî lakabıyla bilinen Muhammed b. Mûsâ el-Hâşim, Kurtuba'dan Mısır'a gelerek Ebû Ca'fer ed-Dîneverî'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuştur. Asıl ismi Muhammed b. Mûsâ b. Hâşim b. Yezîd el-Kurtubî olan bu zât, Endülüs emîri el-Munzir b. Muhammed b. 'Abdu'r-Rahmân'ın mevâlisindendir. Dil, gramer ve edebiyat bilgini olan el-İfşîn'in doğum tarihi bilinmemekle birlikte ölümü 309/921'dir. Ünlü dilci ve edebiyatçı İbnu Kuteybe (828-889)'nin eserlerini ve Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını istinsah ederek Mısır'dan Endülüs'e götürmüştür. Başlıca eserleri, *Tabakâtu'l-kuttâb* ve *Şevâhidu'l-hukm*'dür³³.

²⁸ el-Kıfî, I, 205-206; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 414-415; Yâkût, I, 198-201; ez-Zirikli, I, 49.

²⁹ Hayatı hakkında bkz. İbnu Hallikân, I, 283-286; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 463-466; ez-Zirikli, II, 69; *DİA*, X, 209-210.

³⁰ Hayatı hakkında bkz. el-Kıfî, IV, 7-23; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 333; İbn Hallikân, VI, 176-182; ez-Zirikli, VIII, 145-146; Tüccar, Zülfikar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 406-408; Hayatı hakkında Bkz. Tüccar, Zülfikar, *el-Ferrâ, Hayatı.Eserleri, Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii, Ma'âni'l-Kur'ân'ındaki Dile Dair Görüşleri*, İÜ Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 1987.

³¹ el-Kıfî, I, 68-69; ez-Zirikli, I, 107.

³² es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 250-251; Yâkût, XIX, 61-62.

³³ Hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 252; el-Kıfî, III, 216; ez-Zubeydî, s. 193-194; ez-Zirikli, VII, 117; İbnu'l-Faradî, 'Abdullah b. Muhammed, *Târihu 'ulemâ'i Endelus*, Kâhire Mektebetu'l-Hancı, 1954, I, 329.

Mısır'daki bu gramer faaliyetlerinin sonucunda yavaş yavaş büyük gramer bilginleri yetişmeye başlamıştır. Bu bilginlerin ilki İbnu'l-Berrî'dir³⁴. Tam adı 'Abdullah b. Berrî b. 'Abdu'l-Cebbâr'dır³⁵. 499/1106 yılında Mısır'da doğmuş, 582/1187 yılında yine orada ölmüştür. Endülüslü el-Cuzûlî ve Mağribli Ebû Tâlib el-Me'âfirî'den³⁶ (öl.566/1170) gramer dersleri almış, Muhammed b. 'Abdi'l-Melik eş-Şenterîni el-Mağribî'den (öl.549/1154) de³⁷ Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuştur. Daha sonra Kahire'deki 'Amr b. Âs Câmisi'nde gramer dersleri vermeye başlamıştır. Arap diliyle ilgili başlıca eserleri, "*Havâşin 'alâ Sihâhi'l-Cevherî*", "*er-Reddu 'alâ İbni'l-Haşşâb*", "*Gâlatu'd-du'afâ'i mine'l-fukahâ*", "*Şerhu şevâhidi'l-idâh*", "*Havâşin 'alâ Durra-ti'l-gavvâs*"dır³⁸.

Dönemine damgasını vuran bir başka gramer bilgini de "İbnu Mu'tî" lakabıyla tanınan Yahyâ b. 'Abdi'l-Mu'tî b. 'Abdu'n-Nûr'dur. Künyesi Ebu'l-Huseyn Zeynu'd-Dîn ez-Zevâvî'dir. 564/1169 yılında Cezâyir'de doğmuştur. İlk gramer eğitimini el-Cezulî'den (öl.607/1209) almıştır. Genç yaşta Şâm'a giderek bir süre orada yaşadktan sonra Mısır'a göç etmiş ve Kahire'deki el-Câmi'u'l-'Atik'te (Atik Camisi'nde) gramer, dil ve edebiyat dersleri vermiştir. İbnu's-Serrâc'ın *el-Usûl*'üne haşiye yazmış, Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında geçen şüirleri şerh etmiştir. 628/1231 yılında Kahire'de ölmüş ve İmâm-ı Şâfi' nin türbesinin yakınına defn edilmiştir. Arap diliyle ilgili belli başlı eserleri, "*ed-Durratu'l-elfiyye fi'ilmî'l-'Arabiyye*"³⁹, "*el-Muselles*", "*el-'Ukûdu ve'l-kavânin*", "*el-Fusûlu'l-hamsûn*"⁴⁰, "*Divânu hutab*", "*Divânu şî'r*", "*Şerhu ebyâti Sibeveyhi*", "*Şerhu'l-cumel*", "*Urcûze fi karâ'ati's-seb*", "*Nazmu elfâzi'l-cemhera*", "*el-Bedî'u fi sinâ'ati's-şî'r*", "*Havâşin 'alâ Usûli İbni's-Serrâc*", "*Nazmu's-sihâh*"dır⁴¹.

³⁴ İbnu'l-İmâd, 'Abdu'l-Hayy el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zehab fi ahbâri men zehab*, (thk. Lecnetu İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî), Beyrut (t.s.), IV, 273; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 34; es-Safedî, XVII, 80-83; Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, II, 410, III, 427, IV, 286; el-Kıftî, II, 110-111; Yâkût, XII, 56-57; ez-Zirikli, IV, 73-74.

³⁵ "Abdullah b. Ebi'l-Vahş Berrî İbnu 'Abdillah" olarak belirtir. Bkz. İbn Hallikân, III, 108-109.

³⁶ Hayatı hakkında bkz. es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 72.

³⁷ Hayatı hakkında bkz. es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 163; es-Safedî, IV, 46; ez-Zirikli, VI, 249.

³⁸ Bu eser, el-Harîrî'nin (1054-1122) *Durratu'l-gavvâs* adlı eseri için haşiyedir.

³⁹ Bu eser *Elfiyyetu İbni Mu'tî* adıyla da bilinir. Arap dilinin gramerini 1021 beyitte anlatan manzûm bir eserdir. Recez bahrinde olup 30 bölümden oluşur. Arap dili öğretimi tarihinde yazılan ilk "*Elfiyye*"dir. Bu eserin yazma nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli bölümü 3485 numarada kayıtlıdır.

⁴⁰ Gramerle ilgili olan bu eser 297 beyitten oluşan didaktik bir manzumudur. Her biri on fasıl olan beş bölümden ibârettir. Kırk yedi bedî'i sanat örnekleriyle birlikte açıklanmaktadır.

⁴¹ Hayatı hakkında bkz. İbnu'l-İmâd, V, 129; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 344; İbn Hallikân, VI, 197; İsmâ'il Bâşâ el-Bagdâdî, *Hediyetu'l-'arîfin esmâ'u'l-mu'ellifin ve âsârü'l-*

2. Mısır Gramer Ekolünün Önde Gelen Temsilcileri ⁴²

2.1. İbnu'l-Hâcib (570/1174 - 646/1249)

2.1.1. Hayatı ⁴³

Tam adı, 'Usmân b. 'Umer b. Ebî Bekr, künyesi Ebû 'Amr b. el-Hâcib, lakabı el-'Allâme Cemâluddîn el-Kurdî ed-Dûnî'dir. İbnu'l-Hâcib olarak bilinir. Babası, Mısır sultanı 'İzzuddîn es-Salâhî'nin kapıcısı olduğu için bu isimle anılmıştır. Çocuk yaşlarında Kâhire'de Kur'ân-Kerîm eğitimine başlamış, sonra da Mâlikî mezhebine göre fikh tahsili yapmıştır.

İbnu'l-Hâcib, Şâm'a (Dimişk) giderek orada Emevî Câmiinde dersler vermiştir. Bu derslerin büyük çoğunluğunu ise gramer konuları oluşturmaktaydı. Daha sonra da Mısır'a geri dönerek el-Fâdıliyye'de tadrîs faaliyetlerine devam etmiştir.

Biyografi yazarı İbn Hallikân (1211-1282) onunla ilgili şöyle der:

"İbnu'l-Hâcib, Allah'ın yarattığı mahlûkât içinde en zekî kişilerden biriydi. Defalarca benim yanıma gelip gitti, her seferinde ona Arapçayla ilgili müşkil meselelerde sorular sorardım, hepsini de çok güzel cevapları. Daha sonra İskenderiye'ye gitti, fakat orada ikâmeti uzun sürmedi, çok geçmeden vefât etti. Arap gramerini er-Radiyy el-Kostantîni'den öğrenmiş olduğu söylenirdi."⁴⁴

2.1.2. Görüşlerinden Bazıları

Örnek 1:

İbnu'l-Hâcib, en-Neml sûresinin 61. âyetinde geçen **الله مَعَ اللَّهِ** "Allah'la birlikte bir ilâh mı var?" cümlesinde yer alan hemze'nin **أَمْ** "yoksa, veya" anlamında olduğu görüşündedir. Bu âyette geçen gramer yapısını, **أَرْجُلٌ فِي الدَّارِ أَمْ امْرَأَةٌ ؟** "Evde bir adam mı yoksa bir kadın mı var?" cümlesindeki gramer yapısıyla aynı saymaktadır. İbnu'l-Hâcib gibi Mısır gramer ekolü mensubu olan İbn Hişâm ise bu görüşe katılmayıp âyette geçen hemzenin "mi, mı" anlamında olduğunu ifade eder.⁴⁵

musannifin, Bagdat Mektebetü'l-Musennâ, 1951, II, 523; el-Kıfî, IV, 44-45; İbn Kesîr, XIII, 78; el-Yâfi'î, IV, 66; Yâkût, XX, 35-36; Yûsuf b. Tagrîberdî, *en-Nucûmu 'z-zâhira fi mulûki Misra ve'l-Kâhira*, Kâhire Tab'atu Dâri'l-Kutub el-Misriyye, 1929, VI, 278; ez-Zirikli, VIII, 155.

⁴² Mekram, s. 47-89; Dayf, s. 343-365; Kızıklı, *Arap Grameri Ekolleri*, s. 122-135.

⁴³ Kehhâle, II, 366-367; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 134-135; es-Safedî, XIX, 489-496; Kılıç, Hulusi, İbnü'l-Hâcib", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 55-58; Bakırcı - Demirayak, s. 138.

⁴⁴ İbn Hallikân, III, 248-250.

⁴⁵ a.mlf., II, 541-542.

Örnek 2:

İşâret isimlerinin üç konumda olduğu görüşündedir:

- a) Eğer bir işâret ismi yakını gösteriyorsa, yalın halde gelebilir: أولئك “onlar” gibi.
- b) Orta uzaklığı gösteriyorsa, kâf harfi (كاف) de alarak أولئك “onlar” şeklinde veya baş kısma hâ’ harfi (هاء) getirilerek هؤلاء “onlar” olur.
- c) Uzağı gösteriyorsa, hem kâf harfi (كاف) ve hem de lâm (لام) getirilerek أولئك “onlar” şeklinde kullanılır.⁴⁶

2.1.3. Arap Diliyle İlgili Eserleri:

“*el-Kâfiye*”⁴⁷, “*el-Vâfiye*”⁴⁸, “*eş-Şâfiye*”⁴⁹, “*el-İdâh*”⁵⁰, “*el-Emâli*”⁵¹.

2.2. İbn Hişâm (708/1309 - 761/1360)

2.2.1. Hayatı⁵²

Tam adı, ‘Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed, künyesi Ebû Muhammed, eş-Şeyh Cemâluddîn el-Hanbelî’dir. Kahire’de doğmuştur ve kökeni ensârî oluşturan iki kabileden biri olan Hazrec’e kadar uzandığı için “Ensârî” diye anılır. Hayatının tümünü

⁴⁶ es-Suyûtî, ‘Abdu’r-Rahmân b. Ebî Bekr, *Hem ‘u’ l-hevâmi’ fî şerhi Cem ‘i’ l-cevâmi’*, (thk. Ahmed Şemsu’d-dîn), Beyrut Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998, I, 247.

⁴⁷ Gramer kurallarını topluca anlatan bir nahv kitabıdır. Bu esere bir çok şerhler yapılmış olmakla birlikte Molla Câmi’ tarafından yazılan *el-Fevâidu’ d-Diyâiyye* adlı şerh çok meşhur olmuş ve yazarının adıyla (Molla Câmi’) anılarak başta Osmanlı medreseleri olmak üzere yüzyıllarca Arap grameri öğretiminde üst düzey bir ders kitabı olarak okutulmuştur. İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye* adlı eserini kendisi de şerh etmiş, ayrıca bu eserini nazm olarak da kaleme almıştır. Söz konusu eser Mehmet Selim Bilge tarafından Türkçeye tercüme edilerek Arapça orijinaliyle birlikte yayımlanmıştır. Bkz. Bilge, Mehmet Selim, *el-Kâfiye*, Sağlam Yayınları, İstanbul 1984.

⁴⁸ Nahv (sözdizimi) ile ilgilidir. Aynı zamanda İbnu’l-Hâcib, eserini kendisi şerh de etmiştir.

⁴⁹ Bu eser, sarf (morfoloji / biçimbilim) konularını anlatmakta olup, İbnu’l-Hâcib’in kendisi tarafından şerh edilmiştir.

⁵⁰ ez-Zemahşerî’nin (1074-1144) yazmış olduğu *el-Mufassal* adlı gramer kitabının şerhidir.

⁵¹ İbnu’l-Hâcib, gramer kurallarını Kur’ân âyetlerinden örnekler vererek anlattığı bu eserinde, *el-Mufassal*’dan ve kendi eseri olan *el-Kâfiye*’den belli pasajlara da yer verir.

⁵² İbnu’l-İmâd, VI, 191-192; Kehhâle, II, 305-306; es-Suyûtî, *Bugyetu’l-vu’ât*, II, 68-69; ez-Zirikli, IV, 147; Özbalıkçı, M. Reşit, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 74-77; Hassanov, Sefer, *İbn Hişâm’ın Arap Gramerindeki Yeri*, UÜ Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış y. lisans tezi), Bursa 2000; Bakırcı - Demirayak, s. 141.

Kahire'de geçirmiştir. Basra ekolü mensubu İbnu's-Serrâc'tan⁵³ (öl.316/929) gramer dersi almıştır. Endülüslü gramer bilgini Ebû Hayyân'dan⁵⁴ (654/1256-745/1344); Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın⁵⁵ divânını dinlemiştir. Kırâat ilminde İbnu Cemâ'a'dan⁵⁶ (749/1348-819/1416) *Şâtbiyye* adlı kırâat ilmine âit eseri okutma yetkisi almıştır. et-Tâc el-Fâkihânî'den⁵⁷ (654/1256-734/1334) *Şerhu'l-İşâra*'yı okumuştur. Önce Şafîî, daha sonra da Hanbelî mezhebi üzerine uzmanlaşmış ve Kahire'deki el-Kubbetu'l-Mansûriyye medresesine tefsir hocası olarak atanmıştır. Vefatından beş yıl önce Hanbeliyye mezhebine geçmiş ve Kahire'deki el-Medresetu'l-Hanbeliyye'de hocalık yapmıştır.

İbnu Haldûn, İbn Hişâm'ın Sîbeveyhi ve İbnu Cinnî (öl. 392/1001) ayarında bir dil ve gramer bilgini olduğuna dikkat çeker, onun bu kabiliyetinin yaratılıştan geldiğini, böyle bir şeyin sonradan kazanılamayacağını ifade eder⁵⁸.

Başta Cemâlu'd-dîn Ebu'l-Fadl en-Nuveyrî (722/1322-786/1384), 'Abdu'l-Hâlik İbnu'l-Furât (öl.794/1391) ve Muhammed Mecdu'd-dîn İbnu'l-'Allâme (öl.799/ 1396) olmak üzere pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

Eserlerinde çoğunlukla kendisinden önceki büyük gramer bilginlerinin görüşlerine yer verir, bunlar arasında tercih yapar, ayrıca kendi görüşlerini de belirtir. Kıyâs ve ta'lîl metotlarını kullanan İbn Hişâm, istîşâd (tanık gösterme) konusunda ilk sırayı Kur'ân'a verir, onu hadisler ve şiirler izler.

2.2.2. Görüşlerinden Bazıları

Örnek 1:

es-Sirâfî'ye (270/883-368/978) göre istisnâ fiilleriyle (عَدَا - حَاشَا - خَلَا - لَيْسَ vb.) kurulan cümleler hâldir. İbnu 'Ufûr (597/1200-669/1271) da buna katılır. Ancak İbn

⁵³ Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, IV, 339-340; Kehhâle, III, 312; el-Kıfî, III, 145-149; ez-Zirikli, VI, 136.

⁵⁴ Hayatı hakkında bkz. Kehhâle, III, 784-785; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 280-285; ez-Zirikli, VII, 152; *Dâiratu'l-me'ârifî'l-İslâmiyye*, (Arapçaya çev. Muhammed Sâbit el-Ganevî v.d.), Mısır 1933-1954, I, 332; Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-Endelûsî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 152-153.

⁵⁵ Zuheyr b. Ebî Sulmâ 530-627 yılları arasında yaşamış Câhiliye dönemi mu'alleka şâiridir. Divânı vardır. Ka'b b. Zuheyr'in babasıdır.

⁵⁶ Hayatı hakkında bkz. es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, I, 63-66; ez-Zirikli, VI, 56-57; Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 394-395.

⁵⁷ Hayatı hakkında bkz. es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, II, 221; İbnu'l-'İmâd, VI, 96-97; İbn Kesîr, XIV, 168; el-'Askalânî, III, 178-179; ez-Zirikli, V, 56.

⁵⁸ İbnu Haldûn, *Mukaddime*, (çev. Süleyman Uludağ), (2. bsk.), Dergah Yayınları, İstanbul 1991, II, 1281-1282.

Hişâm bunların sıfat olduklarını ifâde eder. Örneğin, *جَاءَ فِي رَجَالٍ لَيْسُوا زَيْدًا* “Zeyd dışındaki diğer adamlar bana geldi”.

İbn Hişâm bu cümlelerin eğer hâl olursa, *جَاءَ بِي لَيْسُوا زَيْدًا* “Zeyd olmayan kimseler bana geldiler” şeklinde söylenebileceğini belirtir⁵⁹.

Örnek 2:

Sayılardan “on iki” anlamına gelen *اثْنَا عَشَرَ* ve *اِثْنَيْ عَشَرَ*’daki “on” anlamındaki *عَشْرَ*’nın “nûn” mahallinde “hâl” olduğunu, bu nûn’un da tenvîn konumunda bulunduğunu savunur⁶⁰.

Örnek 3:

İbn Hişâm, Sa’leb’in “kasem cümlesi haber konumuna geçemez” şeklindeki görüşünü şöyle yorumlamaktadır:

لَا فَعْلَانُ “Mutlaka yapacağım” ifadesi tek başına haber olamaz, fakat önüne muhtedâ’ getirip *زَيْدٌ لَيَفْعَلُنَّ* “Zeyd muhakkak yapacak” dediğimiz zaman onun artık bir konumu vardır. Sa’leb’in kastettiği ise “kasem” ve “cevâb”ının ikisinin bir arada haber olamayacağıdır⁶¹.

2.2.3. Arap Diliyle İlgili Eserleri:

“*Mugni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e-ârib*”, “*Evdahu’l-mesâlik ilâ elfiyyeti İbni Mâlik*”, “*Raf’u’l-hasâsa ‘an kurrâ’i’l-hulâsa*”, “*Umdetu’t-tâlib fi tahkîki tasrîfi İbni’l-Hâcib*”, “*et-Tahsil ve’t-tafsîl li Kitâbi’t-tezyil ve’t-tekmîl*”, “*Şerhu’t-Teshîl*”, “*Şerhu Şevâhidi’l-kubrâ*”, “*Şerhu Şevâhidi’s-sugrâ*”, “*el-Kavâ’idu’l-kubrâ*”, “*el-Kavâ’idu’s-sugrâ*”, “*Şu-zûru’z-zehab*”, “*Katru’n-nedâ*”⁶², “*el-Câmi’u’l-kebîr*”, “*el-Câmi’u’s-sagîr*”, “*Şerhu’l-Lemha*”⁶³, “*Şerhu Bânet Su’âd*”⁶⁴, “*et-Tezkira*”, “*el-Mesâ’ilu’s-seferiyye*”, “*Nuzhetu’t-*

⁵⁹ İbn Hişâm, *Mugni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e-ârib*, (thk. M. Muhyi’-d-dîn ‘Abdu’l-Hamîd), Beyrut el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1991, II, 445.

⁶⁰ es-Suyûtî, *Heḡḡ ‘u’ l-hevâmi*, I, 56.

⁶¹ İbn Hişâm, II, 466.

⁶² İbn Hişâm, bu son iki eseri için ayrı ayrı şerhler yazmıştır.

⁶³ Bu eser, Endülüslü gramer bilgini Ebû Hayyân’ın *el-Lemha* adlı eserinin şerhidir.

⁶⁴ Muhadram (hem Cahiliye ve hem de İslâmî dönemde yaşamış) şâirlerden Ka’b b. Zuheyr (öl.24/645 ?)’in, Hz. Muhammed’in huzurunda söylediği ve Peygamberin de sırtındaki hırkasını çıkararak Ka’b’in sırtına örttüğü, Hz. Muhammed’e övgü için yazılmış ünlü bir kasîde olup başlangıç kısmı “Banet Su’âdu” (Suad ayrıldı, gitti!) şeklinde olduğu için bu adı almıştır. Bu kasîdenin bir diğer adı da “Burde Kasîdesi”dir. Daha geniş bilgi için bkz. Demirayak, Kenan, “Kasîdetü’l-Bürde”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 566-568.

tarf fî 'ilmi's-sarf", "*Mevkitu'l-ezhân fi'l-elgâzi'n-nahviyye*", "*el-l'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*", "*et-Teshîl*", "*Havâşin 'ale'l-Elfiyye*"⁶⁵.

2.3. es-Suyûtî (849/1445 - 911/1505)

2.3.1. Hıyâtı⁶⁶

Tam adı 'Abdu'r-Rahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, künyesi Celâlu'd-dîn el-Hudayrî el-Misrî'dir. "es-Suyûtî" lakabıyla anılır. Babası Kemâlu'd-dîn Ebû Bekr, Mısır'ın Suyût şehrinde doğmuş, orada kadılık görevinde bulunmuş, daha sonra da Kahire'ye göç etmiş bir Şâfi'î fikh bilginidir. es-Suyûtî ile aynı dönem ve aynı coğrafyada yaşamış olan ünlü tarihçi ve fikh bilginini Muhammed Şemsu'd-dîn es-Sehâvî'nin (öl. 902/1494) bildirdiğine göre, es-Suyûtî'nin annesi Türk kökenli bir câriyeydi⁶⁷. es-Suyûtî, Kahire'de doğup büyümüş ve dönemindeki bilgileri elde edebilmek için Şâm, Hicâz, Yemen, Hindistan, Mağrib ve Takrûr (Sudan)'a yolculuklar yapmıştır. Tefsir, hadîs, fikh, me'âni, bedî', beyân, dil, gramer, filoloji ve biyografi alanlarında uzmanlaşmıştır.

es-Suyûtî, sekiz yaşındayken Kur'ân'ı ezberleyerek hâfız olmuş, daha sonra da ünlü hadîs bilginini İbnu Dakîk el-İyd'in (öl.702/1302) *el-'Umde*'sini, meşhur hadis ve fikh bilginini Yahyâ b. Şeraf en-Nevevî'nin (öl.676/1277) *Minhâcu'l-fikh*'ını ve İbnu Mâlik'in *Elfiyye*'sini ezberlemiştir. Dönemindeki bir çok ilim ehlinde ders okumuştur. Dini ilimlerin yanı sıra, tıp ve hesap gibi fen bilimlerini de tahsil etmiştir.

es-Suyûtî, elde ettiği bu zengin birikimle muhtelif ilimlerde yüzlerce eser kaleme almıştır. Diyebiliriz ki, klâsik bilginler içinde Arap dilinde en çok eser telif eden kişidir. Onu eğer rakamlarla anlatacak olursak, şu üç maddeyi vurgulamamız yeterli olacaktır:

- 7 bilim dalında çalışmalar yapmıştır.
- 150'ye yakın şeyhten istifâde etmiştir.
- 600'den fazla eser kaleme almıştır⁶⁸.

⁶⁵ Endürlüslü gramer bilginini İbnu Mâlik'in *el-Elfiyye* adlı eseri için yazdığı haşiyedir.

⁶⁶ İbnu'l-İmâd, VIII, 51; Kehhâle, II, 82-85; İsmâ'il Bâşâ el-Bagdâdî, I, 534-544; eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Ali, *el-Bedru't-tâli' bi mahâsin min ba'di'l-karni's-sâbi*, Beyrût Dâru'l-Ma'rife, ts., I, 328-334; ez-Zirikli, III, 301-302. Ayrıca bkz. Ergüven, Şahabettin, *Celâluddin es-Suyûtî ve Galatu'l-'Avâm'ti*, M Ü Sosyal Bilimler Enst., (Yayımlanmamış y. lisans tezi), İstanbul 1998; Bakırcı - Demirayak, s. 145-146.

⁶⁷ es-Sehâvî, Muhammed b. 'Abdi'r-Rahmân, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, Kahire h. 1354, IV, 65.

⁶⁸ İbn İyâs, Ebu'l-Berakât Zeynu'd-dîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâ'i'u'z-zuhûr fî vekâ'i'i'd-duhûr*, (thk. Muhammed Mustafâ), el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Âmme, Kahire 1982/1402, IV, 583. Bu eserlerinden bir kısmı matbu, diğer kısmı da el yazması olmak üzere 400 kadarının

O dönemde, es-Suyûti'nin bu kadar çok sayıda eser telif etmesini çekemeyenler de olmuştur. Bu kimseler, onu başka eserlerdeki bilgileri derleyerek kendine mal etmekle suçlamışlardır. Bu suçlamayı yöneltenlerden biri de es-Sehâvî'dir. O, es-Suyûti'nin Kahire'deki Mahmûdiyye kütüphanesinde bulunan bazı eserleri alarak yeniden tertiplemek sûretiyle kendine mal ettiğini savunur⁶⁹. Konuya Arap dili ve grameri açısından bakıldığında es-Sehâvî'nin bu görüşü tutarlı değildir. Zira es-Suyûti'nin eserleri kendinden önceki âlimlerin kitaplarıyla mukâyese edildiğinde onların bir kopyası değildir, bilakis orijinal eserlerdir. Ancak dil ve gramerle ilgili konular anlatılırken pek çok eserden istifade edilip nakiller yapıldığı muhakkaktır. Bu durum ise kaçınılmaz bir gerçektir. Beş asır önce yaşamış bir âlimin eserlerini kaleme alırken günümüzdeki bilimsel metodları kullanması beklenemez. Yapmış olduğu nakillerde kaynak göstermemesi, bunları kendine mal etme gayreti değil, düşüncelerini teyit etme amacına yöneliktir.

es-Suyûti, gramer bilgisinin dinî ilimleri elde etmek için olmazsa olmaz bir ön koşul olduğunu ifade eder ve bu yüzden de Arap gramerini öğrenmeyi farz-ı kifâye olarak görür⁷⁰.

2.3.2. es-Suyûti'nin Gramer Anlayışı

es-Suyûti'nin gramer biliminde en çok etkilendiği eserler İbnu Mâlik'in⁷¹ (600/1203-672/1274) "*el-Hulâsa*" ve "*et-Teshîl*"i, Ebû Hayyân'ın "*et-Tezyîl*" ve "*el-İrtişâf*"ı, İbn Hişâm'ın "*Mugni'l-lebîb*"i olmuştur. Gramerle ilgili kaleme aldığı eserlerinde bu kitapların etkisi göze çarpar. Metin, şerh, hâşiye ve telhîs (özet) olmak üzere gramerle ilgili eserlerinin sayısı otuzun üzerindedir.

es-Suyûti eserlerinde başka âlimlerin de etkisinde kalmış ve onlardan yararlanmıştı. Örneğin, bu kişilerden biri de ünlü Şâfiî fıkıh âlimi ve tarihçi İbnu's-Subkî'dir (öl.771/1370). İbnu's-Subkî'nin usûlü'l-fikh'a⁷² dair yazmış olduğu *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı kitabın adını es-Suyûti aynen alarak, bu adla bir gramer kitabı telif etmiştir. Bunun da ötesinde aynen İbnu's-Subkî'nin yaptığı gibi, genel meselelerle ilgili bir girişten sonra, gramer konularını yedi ayrı bölümde incelemektedir⁷³.

---

isimleri Brockelmann tarafından GAL'da zikredilmektedir. Brockelmann, C., *GAL*, Leiden 1937-1942, II, 143-158; a.m.f., *GAL Suppl.*, Leiden 1943-1949, II, 179-198.

⁶⁹ es-Sehâvî, IV, 66.

⁷⁰ es-Suyûti, *el-İktirâh*, s. 42.

⁷¹ Hayatı hakkında bkz. Kehhâle, III, 450-451; es-Suyûti, *Bugyetu'l-Vu'ât*, I, 130-137; ez-Zirikli, VI, 233; Turan, Abdülbaki, "İbn Mâlik et-Tâi", *DîA*, İstanbul 1999, XX, 169-171.

⁷² Usûlü'l-fikh, İslâm hukuku metodolojisi anlamındadır.

⁷³ Bkz. İbnu's-Subkî, 'Abdu'l-Vehhâb b. Tâcu'd-dîn, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh*, (thk. Hâmid Hâmânî el-Yûsî), Matba'atu Dâri'l-Furkân, (Dâru'l-Beydâ') Casablanca 2003.

es-Suyûti'nin "Elfiyye" formatında yazdığı 1000 beyitten oluşan, manzûm olarak gramer konularını anlattığı "el-Feride" adlı eseri de İbnu Mu'tî ve İbnu Mâlik'in "Elfiyye"lerinden esinlenmiş benzemektedir. "el-Eşbâh ve'n-nazâ'ir" adlı eseri ise, gramer konularını ele alış ve işleyiş yönünden fikh kitaplarının etkisi altındadır.

es-Suyûti'nin gramer anlayışını şöyle özetleyebiliriz:

1) *Dil ve grameri birbirine kaynaştırmıştır*: Bunun en bâriz örneğini el-Muzhir adlı eserini incelediğimizde görmekteyiz.

2) *Gramer ekolü taassubundan uzaktır*: es-Suyûti, belli bir ekolün görüşüne bağlı kalmamış, eserlerinde kendisinden önceki gramer bilginlerinin tümünün de görüş ve düşüncelerini mukâyeseli olarak ele almaktadır.

3) *Görüş ve nakilleri anlam olarak çok açık ve sâdedir*: Eserlerinde muğlak anlamlar, felsefi terimler, yanlış anlamalara yol açabilecek ifâdeler bulunmaz.

4) *Tüm gramer meselelerini toplayıp bir araya getirmiştir*: Örneğin, Hem 'u'l-Hevâmi' adlı eserinde başta İbnu Mâlik'in "et-Teshîl'i, ve Ebû Hayyân'ın "et-Tezyîl'i olmak üzere 100'den fazla eserden yararlanmıştı. "el-İktirâh"ta ise, başta İbnu Cinnî ve İbnu'l-Enbârî'nin (513/1119-577/1181) eserleri olmak üzere pek çok gramer bilgininin görüşlerinden istifade etmiştir.

5) *Eserlerinde belli bir sistematik hâkimdir*: es-Suyûti kendi görüşlerini, yapmış olduğu nakilleri, konuyla ilgili verdiği örnekleri okuyucuya belli bir tertip ve düzen içinde sunar. Bu durum ise, konuların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

2.3.3. Arap Diliyle İlgili Eserleri:⁷⁴

"el-İktirâh fi'ilmî usûli'n-nahv"⁷⁵, "Cem'u'l-Cevâmi' ", Hem 'u'l-hevâmi' fi Şer- hi Cem 'i'l-Cevâmi', "el-Muzhir fi'ulûmi'l-luga", "el-Feride", "Bugyetu'l-vu'ât fi taba-kâti'n-nahviyyine ve'n-nuhât", "Şerhu şevâhidi'l-Mugnî".

Sonuç

Mısır gramer ekolü bilginleri, Basra ve Kûfe ekollerinin bilginleri gibi köklü gramer kuralları tesis etme yoluna gitmemişlerdir. Çünkü kronolojik olarak onlardan daha sonra gelmeleri, yerli yerine oturmuş mevcut kurallar üzerinde çok fazla değişiklikler yapmalarına uygun bir zemin bırakmamıştır. Dolayısıyla Mısır gramer ekolünün genel çerçevesi, Basra ve Kûfelilerin oluşturdukları gramer kurallarını geliştirme ve yorumlama çabasıyla sınırlıdır. Ekol olarak adlandırılmasının nedeni ise, belli bir bölgede ve belli bir dönemde yaşamış gramer bilginlerinin görüşlerini diğerlerinden ayırmak içindir.

⁷⁴ es-Suyûti'nin eserlerinin baskılarıyla ilgili Bkz. Sezgin, Fuat, VIII, 293.

⁷⁵ es-Suyûti'nin bu eseri, A. Subhi Furat tarafından tahkik edilerek İstanbul'da 1975 yılında, İÜ Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enst. Yayınları tarafından nesredilmiştir.

Mısırlı gramer bilginleri, her bir gramer kuralıyla ilgili önceki ekollerden farklı görüşleri sürmek yerine, klâsik görüşlere yorumlar getirme yöntemini benimsemişlerdir. Bu yüzden de ileri sürdükleri orijinal görüşler, Basra ve Kûfe ekollerinininkine kadar fazla değildir.

Mısır coğrafi konumu itibariyle, Endülüs'e Basra, Kûfe ve Bağdat gibi dönemin bilim merkezlerinden daha yakın olması nedeniyle bir köprü işlevi görmüştür. Mısırlı gramer bilginleri, Basra, Kûfe ve Bağdat'a giderek öğrendikleri bilgileri Kahire ve İskenderiye'ye gelen Endülüslü öğrencilere öğretmişler ve böylelikle Arap dili gramerinin İberik yarımadasında yayılmasında çok büyük bir rol oynamışlardır. Konuyu bu bağlamda değerlendirdiğimizde, Mısır gramer ekolünün "gramer eğitimi" alanında çok önemli bir misyon üslenmiş olduğunu görürüz.

Mısırdaki gramer faaliyetleri bölgedeki İslâmî bilimlerin eğitim ve öğretimine de çok büyük katkılar sağlamıştır. Zira gramer bilgisi, hadis, tefsir, fıkıh akâid gibi dinî bilimlerin temel metinlerinin öğretiminde bir mihenk taşı olarak kabul görmüştür. Irak ve Suriye'deki bilim merkezlerinin güç kaybetmesinin ardından rağbet görmeye başlayan Kahire kentinin bilimsel dokusunun temelinde, gramer bilginlerinin payı küçümsenemeyecek derecede çoktur.

Mısır gramer ekolünün ve temsilcilerinin tanınması, Arap dili grameri tarihinin anlaşılması bakımından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca, bu ekol mensubu gramer bilginlerinin, eserlerinde Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinin görüşlerine karşılaştırmalı olarak yer vermiş olmaları ve bu görüşleri yorumlamaları, günümüzde ileri düzeyde gramer çalışması yapacak olan araştırmacılar için vaz geçilmez bir referans kaynağıdır.